

ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ СОЦІАЛЬНЕ БУТТЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Ці особисті немайнові права мають на меті забезпечити фізичній особі соціальне буття, тобто гарантувати повноцінну участь у соціальному житті. До особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують їй соціальне буття, належать:

- 1) право на ім'я;
- 2) право на гідність, честь і ділову репутацію;
- 3) право на індивідуальність;
- 4) право на особисте життя;
- 5) право на інформацію;
- 6) право на свободу творчості та вибір роду занять;
- 7) право на місце проживання та недоторканність жита;
- 8) право на свободу пересування;
- 9) право на свободу об'єднань та мирні зібрання.

Право на ім'я є одним із найдавніших особистих немайнових прав, оскільки воно забезпечує особі можливість бути індивідуалізованою в суспільстві. За своїм змістом особисте ім'я складається з прізвища, імені та по батькові.

Особисте немайнове право на ім'я означає:

1) можливість володіти, користуватись та розпоряджатися іменем, тобто можливість бути носієм імені (володіння), використовувати (платно чи безоплатно) своє ім'я у всіх сферах суспільних відносин, рівно як і розголошувати своє ім'я, давати дозвіл розголошувати своє ім'я чи заборонити розголошувати своє ім'я (користування), а також вирішувати фактичну долю свого імені, наприклад, передавати його дітям, змінювати із досягненням повноліття, одруження, розлучення тощо (розпорядження).

Використання імені в окремих випадках може здійснюватися і без згоди на це особи. Наприклад, ім'я фізичної особи, яку підозрюють або обвинувачують у вчиненні злочину, або особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може бути використано (обнародовано) без згоди особи лише у разі набрання законної сили обвинувального вироку щодо неї або винесення постанови по справі про адміністративне правопорушення (ч. 4 ст. 296 ЦК). Причому використання початкової літери прізвища особи у пресі, літературних творах не є порушенням її права;

2) можливість вимагати звертатись до особи відповідно до імені полягає в тому, що ніхто не має права на довільне спотворення в написанні чи вимові імені. Будь-яке спотворення є порушенням цього права. У разі перекручення імені фізичної особи (наприклад у засобах масової інформації, під час спілкування тощо) його має бути виправлено. Якщо перекручення було здійснено в документі, то такий документ підлягає заміні (ч. 3 ст. 294 ЦК);

3) можливість використовувати псевдонім, яка полягає у використанні для своєї індивідуалізації вигаданого імені;

4) можливість вимагати зупинити незаконне використання свого імені,

під яким слід розуміти заборону будь-якого порушення права на ім'я.

Подібним до права на ім'я є **право на присвоєння імені** (ст.ст. 145-147 СК України). Сутність цього права полягає у наданні імені фізичній особі до того моменту, поки вона ще не в змозі реалізувати вказане право самостійно. Цим правом наділені батьки, усиновителі, опікуни, а в окремих випадках органи опіки та піклування чи суд.

Вибір імені можливий з урахуванням національних традицій (наприклад, подвійне чи потрійне ім'я (Карпенко-Карий, Складовська-Кюрі), відсутність по батькові (Джордж Вашингтон, Авраам Лінкольн) або ж можливе присвоєння транскрибованого імені (тобто імені, яке як вимовляється відповідно до національних традицій, так і пишеться, наприклад, Софі Лорен, а не Софія Лорен).

Доволі важливим при участі фізичної особи в суспільних відносинах є також і **право на гідність, честь та ділову репутацію**.

Під поняттям «честь» слід розуміти зовнішню оцінку фізичної особи з боку суспільства чи соціальної групи, членом якої вона є. Гідністю є внутрішня самооцінка особою своїх якостей. Суміжним з даними поняттями є поняття «ділової репутації» – усталено зовнішня оцінка фізичної чи юридичної особи в сфері підприємницьких відносин. Ці особисті немайнові блага повинні бути недоторканими від будь-яких посягань ззовні.

Розглянемо складові цього права.

Право на гідність – особисте немайнове право фізичної особи на власну цінність як особистості, право на усвідомлення цієї цінності та усвідомлення значимості себе як особи, що відіграє певну соціальну роль у суспільному житті.

Право на честь – особисте немайнове право фізичної особи на об'єктивну, повну та своєчасну оцінку її та її діянь (поведінки) з дотримання морально-етичних та правових норм, з боку суспільства, певної соціальної групи та окремих громадян, а також право на формування цієї оцінки та користування нею.

Право на ділову репутацію – право фізичної та юридичної особи на об'єктивну, повну та своєчасну оцінку її як фахівця та її діянь (поведінки) з боку суспільства, певної соціальної групи та окремих громадян, а також право на формування цієї оцінки та користування нею.

Суміжним з цим правом є право на повагу до тіла померлої особи та місця її поховання, яким наділені члени сім'ї та родичі померлого. Сутність цього права полягає в обов'язку шанобливо ставитися до тіла померлої особи та місця її поховання, а також забороні глузу над ними (ст. 298 ЦК).

Надзвичайно важливим для участі особи у соціальному бутті є її **право на індивідуальність**.

Індивідуальність – сукупність психічних властивостей, характерних рис і досвіду кожної особистості, що відрізняють її від інших індивідумів. До структури індивідуальності належить ціла низка особливостей фізичної особи, що пов'язані з її національною, культурною, релігійною, мовною та іншою самобутністю.

Саме ці особливості можуть відбуватися у:

а) зовнішньому вигляді фізичної особи (зовнішність, фігура, фізичні дані, одяг, зачіска тощо, а також і сукупність усіх цих елементів);

б) її голосі (певні звуки, що відтворюються в формі слів, мелодій, тембрі голосу тощо) і мовленні (як система звукових знаків, з усіма своїми особливостями, наприклад, заїкання, невимова окремих звуків, говір, слова-паразити, сміх тощо);

в) манері поведінки (поводження у стосунках з іншими особами та особливості у ставленні до речей, наявність моральних принципів, звичок та інших особливостей характеру);

г) інтелектуальному, культурному та освітньому рівні (вміння спілкуватись, знання правил гречності, дотепність, кмітливість, хист тощо);

г) інших характерних ознаках, які вирізняють фізичну особу серед інших.

Право на індивідуальність фізичної особи полягає в можливості:

1) володіти певною індивідуальністю, тобто бути визнаним носієм цього особистого немайнового блага;

2) використовувати свою індивідуальність, тобто обирати будь-яку з можливих форм та способів прояву своєї індивідуальності, якщо вони не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Окремі прояви індивідуальності можуть обмежуватись за певними критеріями (місцем, часом, специфікою діяльності тощо). Наприклад, нудисти вправі виявляти свою індивідуальність, але у спеціально відведених для цього місцях;

3) створювати та змінювати свою індивідуальність, тобто можливість самостійно визначати її обсяг та зміст;

4) вимагати захисту у разі будь-якого порушення права на індивідуальність, тобто можливість вимагати захисту у випадках, коли особі створюють перешкоди у реалізації цього права, або коли вчиняють дії, якими порушується це право.

Право на особисте життя відіграє надзвичайно важливу роль, оскільки дозволяє особі не стільки брати участь у суспільному житті, скільки захищати власне приватне життя від вторгнення із-зовні. Під поняттям особисте життя слід розуміти поведінку фізичних осіб поза межами виконання різноманітних суспільних обов'язків.

Право на особисте життя означає:

1) можливість мати особисте життя, тобто здатність фізичної особи бути носієм цього особистого немайнового блага;

2) можливість визначати своє особисте життя.

Закон не вказує переліку можливих чи необхідних діянь, якими б особа могла здійснити своє право на визначення свого особистого життя. Натомість, законодавець надає фізичній особі можливість самостійно на власний розсуд вирішувати, яким чином визначати, організовувати та проводити своє особисте життя, залежно від власних інтересів та мети;

3) можливість ознайомлення інших осіб з обставинами особистого життя – особа самостійно визначає коло осіб, що можуть володіти інформацією про її особисте життя. Однак у випадках, що прямо передбачено в законі, в

інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини це особисте немайнове право може бути обмежено;

4) можливість зберігати у таємниці обставини свого особистого життя, означає, що фізична особа має може не розголошувати про обставини свого особистого життя самостійно, а також вимагати такого нерозголошення від інших осіб, які володіють такою інформацією;

5) можливість вимагати захисту права на особисте життя.

Ще одним гарантом права на особисте життя є **право фізичної особи на особисті папери**.

До особистих паперів фізичної особи належать документи, фотографії, щоденники, інші записи, особисті архівні матеріали тощо. Право на особисті папери означає можливість надавати згоду чи забороняти ознайомлення з особистими паперами та їх використання і розпорядження. У разі смерті цієї фізичної особи право на дачу згоди на ознайомлення та використання особистих паперів переходить до дітей померлої фізичної особи, її вдови (вдівця), а якщо їх немає, то до батьків, братів та сестер.

Здійснення права на особисті папери може бути обмежено:

1) якщо особисті папери стосуються особистого життя іншої фізичної особи, наприклад, фотографія висвітлює певні обставини особистого життя чоловіка та дружини. В цьому випадку, для їх використання, у тому числі шляхом опублікування, потрібна згода цієї особи, а у разі смерті – дітей померлої фізичної особи, її вдови (вдівця), а якщо їх немає, то батьків, братів та сестер;

2) якщо особисті папери передано до фонду бібліотек або архівів у дотриманням прав усіх заінтересованих осіб;

3) в інших випадках, що прямо передбачено чинним законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Суміжною гарантією права на особисте життя є **право на таємницю кореспонденції** (ст. 306 ЦК), під яким слід розуміти право на таємницю листування, телеграм, телефонних розмов та інших видів кореспонденції. Щодо дотримання цього права, допускається:

1) використання, зокрема, шляхом опублікування, листів, телеграм та інших видів кореспонденції. Може проводитись лише за згодою особи, яка надіслала їх, та адресата, а у разі смерті принаймні одного з них – за згодою його дітей, вдови (вдівця), а якщо таких немає – батьків, братів та сестер;

2) можливість долучення кореспонденції, яка стосується фізичної особи, до судової справи лише у разі, якщо у ній містяться докази, що мають значення для вирішення справи. При цьому, інформація, яка міститься в такій кореспонденції, розголошенню не підлягає.

Обмеження цього права можливе з метою запобігання злочинів або з'ясування обставин під час розслідування кримінальної справи лише за відповідним дозволом суду, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Надзвичайно важливим особистим немайновим правом слід визнати також і **право на інформацію**.

За своєю сутністю воно спрямоване на забезпечення публічної сфери інтересів, чим і відрізняється від права на особисте життя, яке забезпечує приватні інтереси. Під поняттям «інформація» чинне законодавство розуміє документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі. З огляду на це, **право на інформацію** – передбачена законом можливість збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію.

Під поняттям «збирання інформації» слід розуміти надану законом можливість набуття, придбання, накопичення відповідно до чинного законодавства України документованої або публічно оголошеної інформації фізичними особами.

Що стосується «зберігання інформації», то це повноваження означає можливість забезпечення належного стану інформації та її матеріальних носіїв. Повноваження «використання інформації» означає, що фізична особа може задовольняти свої інформаційні потреби будь-яким не забороненим чинним законодавством способом. Терміном «поширення інформації» законодавець визначає можливість фізичної особи розповсюджувати, обнародувати, реалізовувати у встановленому законом порядку документовану або публічно оголошену інформацію.

Проте здійснення фізичними особами права на інформацію не повинно порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи та законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб.

При цьому слід зауважити, що законодавством встановлено певні спеціальні режими для окремих видів інформації. Наприклад, у разі, якщо інформація стосується особи (персональні дані), то закон встановлює можливість збирання, зберігання, використання і поширення інформації про особисте життя фізичної особи лише за її згоди. Окремий правовий режим встановлено також і для інформації, що становить державну таємницю або конфіденційну інформацію юридичної особи, які не можуть підлягати збиранню, окрім випадків, що передбачено законом.

Ще одним особистим немайновим правом фізичної особи є **право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості**, яке полягає в можливості вільно вибирати сфери, зміст та форми (способи, прийоми) творчості. Досить важливою гарантією цього права є передбачена законодавцем заборона проводити цензуру процесу творчості та результатів творчої діяльності. Однак заборона цензури не означає, що право на творчість може бути безмежним. Зокрема у разі, якщо творчість суперечить закону чи моральним засадам суспільства, наприклад, пропагує ідеї фашизму, расизму, тероризму та інших суспільно небезпечних явищ, то таку «свободу» може і має бути обмежено.

Подібним до права на свободу творчості є **право на вибір роду занять**, під яким слід розуміти передбачену законом можливість вільно на власний розсуд обирати та змінювати рід занять, виконувати певну роботу або обіймати певні посади. Обмеження щодо реалізації цього права може бути

передбачено окремим законом, наприклад, конкурсний відбір на посади для державних службовців. Гарантією права на вибір роду занять є заборона до примушування виконання роботи. Не вважається примусовою роботою військова або альтернативна (невійськова) служба, робота, яку особа виконує за вироком чи іншими рішеннями суду, а також робота чи служба відповідно до закону під час воєнного та надзвичайного стану.

Право на місце проживання фізичної особи особисте немайнове право фізичних осіб, означає:

1) можливість мати місце проживання, тобто передбачену законом можливість мати житловий будинок, квартиру, інше приміщення, придатне для проживання у ньому (гуртожиток, готель тощо), у відповідному населеному пункті, де б певна особа постійно, переважно або тимчасово проживала;

2) можливість вільного вибору та зміни місця проживання, тобто передбачену законом можливість вільно обрати той населений пункт, де б розташовувалось місце проживання, а також змінювати його за необхідності.

Додатково регулює право на місце проживання Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні».

Суміжним з цим правом є **право на недоторканність житла**, під яким слід розуміти можливість фізичної особи дозволити проникнути до житла лише за її згодою, або за вмотивованим рішенням суду.

Під поняттям «проникнення» слід розуміти не лише недопустимість входження в нього всупереч волі фізичної особи інших осіб, а й інші форми отримання інформації про те, що відбувається в будинку, наприклад, за допомогою пристроїв для прослуховування. Право на недоторканність житла може бути обмежено у невідкладних випадках, пов'язаних із рятуванням життя людей та майна, або з безпосереднім переслідуванням осіб, яких підозрюють у вчиненні злочину. Окрім того, до змісту права на недоторканність житла належить також і заборона виселення або іншим чином примусового позбавлення житла, крім випадків, встановлених законом за рішенням суду.

Важливу роль для забезпечення участі людини в суспільному житті відіграє також і **право на свободу пересування**, до якого слід відносити можливість фізичних осіб вільно пересуватись територією України, виїхати за її межі та безперешкодно повернутися до України, а також вільно визначати місце свого перебування, обирати способи й засоби пересування. Окрім ЦК України право на свободу пересування регулює Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні».

Правом на вільне пересування територією України наділено фізичну особу, яка досягла 14 років. Фізична особа, яка не досягла 14 років, має право пересуватися територією України лише за згодою батьків (усиновлювачів), опікунів та в їхньому супроводі або в супроводі осіб, які уповноважені ними.

Право на вільне пересування територією України може бути обмежено шляхом встановлення законом окремим особливих правил доступу на окремі території, якщо це потрібно в інтересах державної безпеки (наприклад заклади

пенітенціарної системи), охорони громадського порядку (наприклад оголошення військового чи надзвичайного стану), життя та здоров'я людей (наприклад, епідемії, епізоотії, епіфітотії).

Правом на вільний самостійний виїзд за межі України має фізична особа, яка досягла 16 років. Фізична особа, яка не досягла 16 років, має право на виїзд за межі України лише за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальників та в їхньому супроводі або в супроводі осіб, які уповноважені ними. Право на вільний самостійний виїзд за межі України може бути обмежено у разі виникнення в будь-якій іноземній державі надзвичайної ситуації, що унеможлиблює створення в ній умов для безпеки громадян України. Правом на безперешкодне повернення до України наділено фізичних осіб, які є громадянами України.

Також до особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття, належить **право на свободу об'єднань**, тобто можливість фізичних осіб за власною ініціативою об'єднуватись у політичні партії та громадські організації, а також **право на мирні зібрання** – передбачена законом можливість вільно збиратися на мирні збори, конференції, засідання, фестивалі тощо.

Організатори таких мирних зібрань мають сповістити зазначені органи про проведення цих заходів заздалегідь, тобто у строки, що передують даті їх проведення та не обмежують вказане право громадян. Обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання може бути встановлено судом відповідно до закону з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.